

ALICJA MAURER

Interakcje matek z dziećmi upośledzonymi umysłowo
jako przedmiot oddziaływań rewalidacyjnych

WPROWADZENIE

Interakcje rodziców z dziećmi upośledzonymi umysłowo stanowią przedmiot systematycznych badań od około 10 lat (D. Mitchell 1976, T. Field, S. Goldberg, D. Stern, A.M. Szostek 1980, T. Field 1987, K. Marfo 1984, 1985, G.A. Wasserman 1986). Wyniki tych badań wskazują, że dzieci upośledzone umysłowo, które rozwijają się w wolniejszym tempie niż dzieci o prawidłowym rozwoju, oddziałują na swoich rodziców w odmienny sposób i powodują inne ich reakcje na własne zachowanie się. Ujawniają mniejszą łatwość reagowania na sygnały płynące od dorosłego, w stosunku do dzieci o prawidłowym rozwoju w tym samym wieku umysłowym oraz znacznie mniej zachowań o charakterze inicjującym i afektywnym. Zachowanie się ich matek jest z kolei bardziej kontrolujące, dyrektywne i inicjujące interakcje niż zachowanie się matek dzieci o prawidłowym rozwoju. Obserwuje się swego rodzaju negatywne sprzężenie zwrotne, w którym matki starają się, przez wzmożenie własnej aktywności, podwyższyć niezgodny z ich oczekiwaniami poziom funkcjonowania dzieci. Spostrzeganie dzieci jako nie radzących sobie w różnych sytuacjach i wymagających nieustannej pomocy wzmacnia tendencję matek do zachowań ukierunkowa-

nych na podwyższenie struktury nieprawidłowych reakcji dzieci. Przejawia się to między innymi w przejmowaniu inicjatywy w sytuacjach, gdy dziecko nie reaguje na polecenie, pytanie czy zachętę do działania oraz w dawaniu kolejnych propozycji, zamiast koncentrowania się na obserwacji zachowania się dziecka, oczekiwania na jego opóźniającą się często reakcją, zachęcania dziecka do przejęcia inicjatywy w zabawie, wyraźnego wzmacniania jego zachowań współdziałających itp. Dzieci upośledzone umyślowo reagują znacznie rzadziej niż prawidłowo rozwijające się na niedokładnie sformułowane propozycje, co dodatkowo wzmacnia dyrektywne i nadaktywne zachowanie się matek. Koncentrując się bardziej na inicjowaniu interakcji niż na reagowaniu na najmniejsze przejawy aktywności dzieci, nie stwarzają im dostatecznej ilości okazji dla doświadczenia roli w dialogu. Interakcje matek z dziećmi upośledzonymi umyślowo są więc wyraźnie asymetryczne, w odróżnieniu od symetrycznych, charakteryzujących się wzajemnym przystosowaniem w działaniu i naprzemienną aktywnością matki i dziecka, interakcji matek z dziećmi o prawidłowym rozwoju. W interakcjach matek z dziećmi upośledzonymi umyślowo uderza brak synchronizacji, uzgodnienia i wzajemnego przystosowania aktywności matki i dziecka oraz ich współdziałania. Uświadomienie matkom tych tendencji, nasilających się wraz z pogłębianiem się upośledzenia umyślowego, wspólna analiza zachowania się podczas interakcji oraz uczenie wchodzenia w pełnowartościowy kontakt z dzieckiem, traktuje się jako istotne czynniki podwyższające poziom własnej aktywności dzieci i wpływające korzystnie na dalszy ich rozwój.

Celem artykułu jest prezentacja wyników badań, prowadzonych przez różnych autorów, głównie amerykańskich, ukazujących różnice wzorców interakcji matek z dziećmi upośledzonymi umyślowo i prawidłowo rozwijającymi się oraz wybranych programów wczesnej interwencji, mających na celu stworzenie dzieciom upośledzonym umyślowo bardziej korzystnych warunków dla rozwoju ich optymalnych możliwości przez oddziaływanie

na matki, dorosłych partnerów ich najwcześniejszych interakcji społecznych.

WSPÓLDZIAŁANIE W DIADACH

Stopień symetrii, względnie asymetrii, charakteryzujący wzorzec interakcji w obrębie diady (matka-dziecko) lub triady (matka-dziecko-ojciec) określany jest jako "ton interakcji". Synchronizacja we wzajemnej wymianie werbalnej lub niewerbalnej dotyczy sytuacji, w których zachowanie się jednego z uczestników jest dostosowane do współwystępującego lub poprzedzającego zachowania się partnera i powoduje reakcję również dostosowaną. Traktując wczesne interakcje dziecka z matką jako dwukierunkową wzajemną zależność o charakterze operacyjnym, coraz wyraźniej zwraca się uwagę, że pełnowartościowymi dla uczuciowego, społecznego i poznawczego rozwoju dziecka są wzorce symetryczne, oparte na wspólnym działaniu i dialogu (K. Kaye 1982, M.D.S. Ainsworth, S.M. Bell 1974, T.M. Field 1982, J. Watson 1972, H.R. Schaffer 1979, 1981, D.K. Symons, G. Moran 1987). W tabeli 1 zestawiono charakterystyki planów, metodologii i uzyskanych wyników w badaniach, których autorzy koncentrowali się na uchwyceniu "tonu interakcji" w diadach matka - dziecko upośledzone umysłowo. We wszystkich wybranych do analizy badaniach stosowana była magnetowidowa technika zapisu danych, a następnie ich analiza, uwzględniająca najczęściej relacje między zdarzeniami poprzedzającymi i następującymi. Przegląd dotyczy interakcji matka - dziecko, gdyż interakcje dzieci z ojcami badane są rzadko, stanowią zaniedbany aspekt aktualnie prowadzonych badań. Ze względu na stosunkowo największą łatwość rozpoznania upośledzenia umysłowego u dzieci z zespołem Downa, większość badań porównawczych prowadzono z uwzględnieniem tej grupy dzieci. W celu ustalenia, czy źródła różnic we wzorcach interakcji związane są z poziomem funkcjonowania

Zestawienie planów, metodologii i wyników

Autorzy	Badane dzieci	Wiek życia	Kryteria doboru grup
J. Berger, C.C. Cunningham (1983)	6 dz. z zesp. Downa 7 dz. prawidł. rozw.	1-6 mies. 1-6 mies.	wiek życia (WŻ)
J. Breiner, R. Forehand (1982)	8 dz. upośl. umysł. 8 dz. norm. (analiza kliniczna) 8 dz. norm. (bez anal. klinicz.)	53,4 m. 54,5 m. 55,0 m.	WŻ, płeć, poziom społeczno-kulturowy środowiska rodzinnego
C.E. Cunningham, E. Reuler, J. Blackwell, J. Deck (1981)	18 dz. upośl. umysł. 18 dz. praw. rozw.	28-96 m. 18-54 m.	wiek umysł. (WU)
O.H. Jones (1980)	6 dz. z zesp. Downa 6 dz. prawidł. rozw. (dwukrotnie ocen.)	2-24 m. młodsze	wiek rozw., płeć, poziom społeczno-kulturowy środow. rodzinnego
K.L. Kogan, H.C. Wimberger, R.A. Bobbit (1969)	6 dz. upośl. umysł. 10 dz. prawidł. rozw.	3-7 lat 4-5 lat	-
L.E. Terdal, R.H. Jackson, A.M. Garner (1976)	42 dz. up. umysł. a/o niskim WU (2;0) b/o przec. WU (4;0) c/o wys. WU (6;8) 40 dz. praw. rozw. (na 3 poziomach: WŻ=2;8, 4;8, 6;9)	4;0 l. 6;3 l. 9;3 l.	WU
P.M. Vietze, S.R. Abernathy, M.L. Ashe, G. Faulstich (1978)	28 dz. up. umysł. a/o niskim WU b/o wysokim WU (obserw. 1 raz.) 48 dz. prawidł. roz. (obserw. 3 razy w WŻ 2;5, 6;5, 12;5 mies.)	- X=28,8 m. X=18,4 m.	-

badania interakcji matek z dziećmi upośledzonymi umysłowo
(por. K. Marfo 1984, s.52-53)

Kontekst sytuacyjny obserwacji	Schemat kodowania i analizy danych	Wyniki badań
Interakcje twarzą w twarz (Dom)	Częstotliwość i czas trwania sygnałów wokalnych	Dz. z zesp. Downa ujawniały opóźnienia rozwoju wokalizacji. Ich interakcje w diadach były słabiej ukierunkowane.
Nieustrukturywane, codzienne, rutynowe zajęcia	Ocena niektórych współzależności poprzedzających i następujących	Matki dz. up. umysł. częściej wzmacniały zachowanie się dzieci, dawały im więcej poleceń, były mniej skoncentrowane na zachowaniu się dziecka.
Swobodna zabawa i ustrukturywane zadania (Laboratorium)	Zachowania poprzedzające - następujące	Matki dzieci up. umysł. były bardziej kontrolujące. Dz. up. umysł. rzadziej reagowały i wchodziły w interakcje.
Swobodn. zabawa w otoczeniu zabawek (Dom)	Analiza zach. poprzedzając. - następujących	Dz. up. umysł. ujawniały mniej ukierunk. na cel reakcji wzrokowych i wykazywały mniejszą synchronizację podczas wokalizacji. Ich matki były b. kontrolujące.
Swobodna zabawa wybranymi zabawkami	Analiza proporcjonalnego udziału	Matki dz. up. umysł. były b. dyrektywne, mniej angażowały dz. w interakcje. Interakcje w tej grupie były mniej zsynchronizowane.
Nieustrukturywana, swobodna zabawa i ustrukturywane zadania (Laboratorium)	Analiza zach. poprzedzających - następując. w oparciu o matrycę klas reakcji	Matki dz. up. umysł. były b. dyrektywne. M. dz. up. umysł. o niskim WU były b. dyrektywne niż matki dz. up. umysł. o wysokim WU.
Karmienie, kąpiel, swobodna zabawa (Dom)	Schemat kodowania transakcyjnego i analiza warunków prawdopodobieństwa	Reakcje wokalne dz. up. umysł. były opóźnione. Ich matki reagowały w sposób mniej skoncentrowany. Interakcje z dz. up. umysł. o niskim WU były bardziej asymetryczne.

dzieci, czy z faktem występowania upośledzenia umysłowego, poszczególni autorzy porównywali grupy dzieci upośledzonych umysłowo i prawidłowo rozwijających się zarówno w tym samym wieku życia, jak i wieku umysłowym. Obserwacje zachowania się prowadzone były w domu lub w laboratorium, najczęściej w trakcie swobodnej zabawy z matką lub ustrukturuowanych zadań, w wyjątkowych przypadkach - w codziennych sytuacjach ubierania, karmienia, mycia dziecka itp.

Najsilniej komunikatywnymi sygnałami w interakcjach w diadach z najmłodszymi dziećmi są: koncentrowanie wzroku na twarzy matki oraz wokalizacja (H.R. Schaffer, G.M. Collins, G. Parsons 1977). Obserwowane już w pierwszych miesiącach życia u dzieci upośledzonych umysłowo opóźnienia w wyraźnym odniesieniu wzroku podczas patrzenia oraz w wokalizacji i różnicowaniu dźwięków mowy traktowane są jako najwcześniejsze uwarunkowania trudności wchodzenia w interakcje społeczne, rzutujące na jakość reakcji matek na zachowanie się dzieci. O.H. Jones (1980) porównywał zachowanie się 6 dzieci o prawidłowym rozwoju i 6 dzieci z zespołem Downa w wieku 8-24 miesięcy, tej samej płci i o tym samym poziomie rozwoju umysłowego, obserwowanych podczas swobodnej zabawy z matką w domu, w otoczeniu zabawek. Autor ten stwierdził, że dzieci z zespołem Downa ujawniały wprawdzie więcej reakcji wzrokowych, lecz tylko 33% tych reakcji było wyraźnie odniesionych do twarzy matki, czy skierowanych na określony przedmiot, podczas gdy u dzieci o prawidłowym rozwoju 75% reakcji wzrokowych miało wyraźne odniesienie. Podczas wokalizacji dzieci z zespołem Downa powtarzały z reguły reakcje wokalne matek i reagowały razem z nimi. Ich wokalizacja nie miała charakteru dialogu z matką i była znacznie słabiej zsynchronizowana z zachowaniem się matek niż wokalizacja dzieci o prawidłowym rozwoju. Matki dzieci z zespołem Downa ujawniały znacznie częściej tendencję do zachowań-dyrektywnych w zabawie, matki dzieci o prawidłowym rozwoju znacznie częściej pozwalały dzieciom przejąć prowadzenie zabawy, gdy dzieci ujawniały

taką chęć. Chociaż matki dzieci upośledzonych umysłowo starały się stwarzać sytuacje bardziej sprzyjające nawiązaniu interakcji niż matki dzieci o prawidłowym rozwoju, interakcje te bardzo często nie dochodziły do skutku. Wiele pytań matek i ich poleceń pozostawało bez odpowiedzi dzieci, a więc było nieudanymi "zaproszeniami" do interakcji. Były to interakcje asymetryczne, różniące się od interakcji matek z dziećmi o prawidłowym rozwoju, które charakteryzowało naprzemienne podejmowanie przez matkę i dziecko aktywnej roli w dialogu.

J. Berger i C.C. Cunningham (1983) porównywali profile rozwoju wokalizacji 6 dzieci z zespołem Downa i 7 dzieci o prawidłowym rozwoju w pierwszych 6 miesiącach życia, podczas interakcji "twarzą w twarz", kiedy matka mówiła do dziecka oraz kiedy zachowywała spokój. W pierwszych czterech miesiącach życia w obu tych sytuacjach dzieci z zespołem Downa ujawniały istotnie mniej reakcji wokalnych. U dzieci o prawidłowym rozwoju ilość tych reakcji wzrastała wyraźnie w sytuacjach, gdy matka była aktywna wokalnie. W czwartym miesiącu życia ten typ automatycznej wokalizacji wystąpił również w znacznym nasileniu u dzieci z zespołem Downa i utrzymywał się w kolejnych miesiącach życia. U dzieci o prawidłowym rozwoju zaobserwowano natomiast w 5-6 miesiącu tendencję do zanikania wokalizacji i aktywnego słuchania, kiedy matka do nich mówiła. Jak wskazuje M.M. Lewis (1959), między 4 a 9 miesiącem życia obserwuje się u dzieci przechodzenie od automatycznego reagowania wokalnego w kierunku aktywnego słuchania i wstępnego różnicowania dźwięków mowy. Dane z omawianych badań sugerują, że u dzieci z zespołem Downa opóźniona jest zarówno faza automatycznej wokalizacji, jak też rozwój wczesnej uwagi, słuchania i różnicowania dźwięków mowy, co odbija się na wzajemnym dostosowaniu reakcji matki i dziecka. Z wiekiem diady matka-dziecko upośledzone umysłowo przystosowują się wzajemnie i regulują wzajemnie swoje zachowanie w sposób znacznie mniej zadowalający niż ma to miejsce w diadach matka-dziecko o prawidłowym rozwoju.

K.L. Kogan, H.C. Wimberger i R.A. Bobbit (1969) porównywali zachowanie się sześciorga dzieci upośledzonych umysłowo 3-7-letnich oraz dziesięciorga dzieci o prawidłowym rozwoju 4-5-letnich podczas swobodnej zabawy z matką w laboratorium wybranymi zabawkami. Autorzy ci stwierdzili, że podczas gdy matki dzieci o prawidłowym rozwoju podejmowały bardzo często aktywność ruchową i wokalną na przemian z nimi, matki dzieci upośledzonych umysłowo nie robiły niczego razem ze swoimi dziećmi. W diadach tych nie obserwowano wspólnej aktywności matek i dzieci, lecz dwa odrębne tory działania.

J. Breiner i R. Forehand (1982) porównywali zachowanie się w interakcjach z matkami 8 dzieci upośledzonych umysłowo oraz 8 prawidłowo rozwijających się, badanych klinicznie i 8 prawidłowo rozwijających się, które nie były klinicznie badane. Wszystkie dzieci były w tym samym wieku umysłowym (4; 5-4;6), kryterium porównania grup była też płeć i poziom społeczno-kulturowy środowiska rodzinnego. Dzieci obserwowano w domu, w nieustrukturyzowanych, rutynowych sytuacjach codziennych. Podczas analizy danych koncentrowano się na niektórych współzależnościach poprzedzających i następujących w zachowaniu się matek i dzieci. Stwierdzono, że matki dzieci upośledzonych umysłowo były znacznie bardziej nagradzające i dyrektywne, lecz nie koncentrowały się na sygnałach płynących od dzieci w takim stopniu, jak matki dzieci o prawidłowym rozwoju. W omawianych badaniach nie stwierdzono różnic między dziećmi prawidłowo rozwiniętymi i upośledzonymi umysłowo w reagowaniu na dokładnie sformułowane polecenia, natomiast gdy polecenia nie były jasno i jednoznacznie sformułowane lub kiedy matki przestawały kierować zachowaniem się dzieci, dzieci upośledzone umysłowo przerywały działanie.

C.E. Cunningham, E. Reuler, J. Backwell i J. Deck (1981) obserwowali 18 dzieci upośledzonych umysłowo w wieku 2;4 - 8;0 i 18 dzieci prawidłowo rozwijających się w wieku 1;6 - 4;6 o tym samym wieku umysłowym, podczas swobodnej zabawy

z matkami i ustrukturowanych zadań w laboratorium. Matki dzieci upośledzonych umysłowo były znacznie bardziej kontrolujące. Ujawniały też znacznie mniejszą tendencję do wzmacniania współdziałającego zachowania się dzieci niż matki dzieci o prawidłowym rozwoju. Chociaż porównywane w tych badaniach grupy dzieci charakteryzowały się podobnym poziomem rozumienia poleceń, dzieci upośledzone umysłowo reagowały znacznie rzadziej i znacznie rzadziej niż prawidłowo rozwinięte wchodziły w interakcje z matkami. Spędzały większość czasu na zabawach samotnych.

L.E. Terdal, R.H. Jackson i A.M. Garner (1976) oceniali efekty współdziałającego i niewspółdziałającego zachowania się w diadzie. Porównywali oni 42 dzieci upośledzonych umysłowo na trzech poziomach funkcjonowania: niskim (wiek umysłowy - WU = 2;0, wiek życia - WŻ = 4;0), przeciętnym (WU = 4;0, WŻ = 6;3) i wysokim (WU = 6;8, WŻ = 9;3) oraz 40 dzieci o prawidłowym rozwoju na trzech poziomach funkcjonowania, odpowiadających wiekowi: 2;8, 4;8, 6;9. Obserwacje prowadzone były w laboratorium, w diadach z matką, podczas swobodnej zabawy i ustrukturowanych zadań. Analiza zebranego materiału wykazała, że matki dzieci upośledzonych umysłowo reagowały na współdziałające i niewspółdziałające zachowanie się dzieci w sposób niezróżnicowany. Częstotliwość ich pozytywnych reakcji na współdziałające i niewspółdziałające zachowanie się dzieci była niemal taka sama, podczas gdy matki dzieci o prawidłowym rozwoju reagowały czterokrotnie częściej na zachowania się współdziałające niż niewspółdziałające dzieci. Brak wyraźnego zróżnicowania reakcji matek dzieci upośledzonych umysłowo na ich zachowanie się współdziałające i niewspółdziałające może sugerować, że są one bardziej zaabsorbowane własną aktywną rolą w interakcji niż reagowaniem dostosowanym do zachowania się dzieci, wzmacniającym ich aktywność i odpowiadającym na jej przejawy. Tendencje te występowały wyraźniej u matek dzieci funkcjonujących na niskim poziomie, co zdaje się wskazywać na ich zwią-

zek z poziomem funkcjonowania dzieci. Autorzy omawianych badań wykazali, że im głębszy był stopień upośledzenia umysłowego dzieci, tym mniej były udane ich interakcje z matkami, gdyż dzieci reagowały w sposób mniej adekwatny na ich zachowanie się. Dane te zbieżne są z omówionymi powyżej wynikami C.E. Cunningham i in. (1981), wskazującymi, że dzieci o wyższym wieku umysłowym, zarówno upośledzone umysłowo, jak i o prawidłowym rozwoju częściej odpowiadały na pytania matek, spełniały ich polecenia i częściej współdziałały z nimi niż dzieci o niższym wieku umysłowym z obu tych grup.

Na zagadnienie to zwrócili również uwagę P.M. Vietze, S.R. Abernthy, M.L. Ashe i G. Faulstich (1978) na podstawie badań 28 dzieci upośledzonych umysłowo, funkcjonujących na niskim (WU = 2;3) i wysokim poziomie rozwoju umysłowego (WU = 1;6) oraz 48 dzieci o prawidłowym rozwoju, obserwowanych trzykrotnie, w wieku 2;5 mies., 6;5 mies. oraz 12;5 mies. Obserwacje dzieci prowadzone były w domu, podczas karmienia, kąpieli i swobodnej zabawy z matką. Badania te potwierdziły występowanie znacznie mniejszej aktywności u dzieci upośledzonych umysłowo i większej przypadkowości ich reagowania na zachowanie się matek. Zaobserwowano jednak wyraźnie większą gotowość do reagowania współdziałającego u dzieci upośledzonych umysłowo funkcjonujących na wyższym poziomie. Matki dzieci upośledzonych umysłowo funkcjonujących na wyższym poziomie dostosowywały też bardziej swoje zachowanie do zachowania dzieci. Matki dzieci o głębszym stopniu upośledzenia reagowały pozytywnie zarówno na współdziałające, jak i na niewspółdziałające zachowanie się dzieci.

Przedstawione dane wskazują, że dzieci upośledzone umysłowo charakteryzują się jako grupa mniejszą aktywnością, mniejszą gotowością do reagowania na sygnały płynące od matek i większą skłonnością do powtarzania reakcji matek, niż dzieci o prawidłowym rozwoju. Badania małych dzieci sugerują, że wczesne opóźnienia w wokalizacji, różnicowaniu dźwięków mowy i zdolności celowego koncentrowania wzroku są

wczesnymi uwarunkowaniami trudności w interakcjach z rodzicami, jakie obserwuje się u starszych dzieci upośledzonych umysłowo.

Matki dzieci upośledzonych umysłowo są w porównaniu z matkami dzieci o prawidłowym rozwoju bardziej dyrektywne i kontrolujące zachowanie się dzieci, nawet wówczas, gdy porównuje się dzieci upośledzone umysłowo i prawidłowo rozwijające się o tym samym wieku umysłowym. Czynnikiem wyraźnie różnicującym zachowanie się obu grup matek jest poziom funkcjonowania dzieci. Matki dzieci funkcjonujących na niższym poziomie rozwoju umysłowego oraz rozwojowo młodszych, nie ujawniających zaburzeń rozwoju, są znacznie bardziej skłonne do zachowań dyrektywnych i nadmiernej aktywności w interakcjach w porównaniu z matkami dzieci rozwojowo starszych i funkcjonujących na wyższym poziomie rozwoju. Niski poziom funkcjonowania dziecka zdaje się wyzwalać reakcje matki ukierunkowane na podwyższenie struktury jego działania, a jednocześnie zwiększać kontrolę nad dzieckiem, spostrzegany jako wymagającym nieustannie pomocy w działaniu. Powoduje to w konsekwencji nadmierne koncentrowanie się matek na własnej aktywności w inicjowaniu interakcji i ogranicza ich aktywność związaną z podtrzymywaniem interakcji, uważnym obserwowaniem dzieci oraz ze zróżnicowanym reagowaniem na ich zachowanie współdziałające i niewspółdziałające. Hamuje to z kolei rozwój postawy aktywnej u dzieci i utrudnia im doświadczanie roli w dialogu społecznym. Brak aktywności dzieci nie daje matkom radości w kontaktach z nimi i wzmaga ich tendencje do zachowań kompensacyjnych i własnej nadaktywności. Opisany mechanizm, działający znacznie wyraźniej w diadach matka-dziecko upośledzone umysłowo, może być wykorzystany w planowaniu oddziaływań rewalidacyjnych w procesie wczesnej interwencji i udzielania pomocy psychologicznej rodzinom dzieci upośledzonych umysłowo.

MOŻLIWOŚCI MODYFIKOWANIA PRZEBIEGU WCZESNYCH INTERAKCJI MATKI Z DZIECKIEM UPOŚLEDZONYM UMYSŁOWO W PROCESIE ODDZIAŁYWAŃ INTERWENCYJNYCH

W tabeli 2 zestawiono wyniki badań wpływu zastosowania programów interwencyjnych na jakość interakcji matek z dziećmi upośledzonymi umysłowo oraz na poziom funkcjonowania dzieci. We wszystkich badaniach programy ukierunkowane były na wcześniejsze uczenie matek, drogą modelowania lub analizy ich zachowania się, bardziej korzystnych dla optymalnego funkcjonowania dzieci, sposobów wchodzenia z nimi w interakcje. Program S. Seitz (1975), realizowany w postaci godzinnych sesji treningowych, prowadzonych przez trzy kolejne dni w ciągu 8 tygodni, oparty był na modelowaniu. Role modeli pełniły kończące studia terapeutki, które bawiły się z dziećmi, komentując jednocześnie przebieg ich zachowania się, powtarzając i rozszerzając ich wypowiedzi i reakcje bezsłowne, angażując dzieci w konwersację i włączając się do ich zabaw. Matki obserwowały przez 5 tygodni zabawy terapeutek z ich dziećmi przez jednostronne okno. Eksperymentator wzmacniał pozytywnie w obecności matek terapeutki nawiązujące prawidłowo interakcje z dziećmi. W ostatnich trzech tygodniach miejsce terapeutek zajęły matki. Efektem omawianego programu był wzrost zgodności zachowania się partnerów interakcji z 43% do 98% oraz wydłużenie się czasu trwania interakcji. U matek stwierdzono wzrost liczby pozytywnych reakcji na niezależną zabawę dzieci z 29% do 73% oraz wzrost liczby reakcji naśladowujących zachowanie się dzieci i rozszerzających dziecięcą wokalizację. U dzieci zaobserwowano również wzrost liczby reakcji naśladowujących wypowiedzi matek.

E.J. Mash i L. Terdal (1973) stosowali analizę zachowania się matek, odtwarzanego na taśmie video. Pierwsze dwie godzinne sesje realizowanego przez nich programu przeznaczone były na uczenie matek form zachowania pobudzających aktywność dzieci podczas zabawy. Kolejne 8 sesji poświęcono na

omówienie podstawowych zasad modyfikacji zachowania się w toku dyskusji nad odtwarzanymi z taśmy interakcjami matek z ich dziećmi. Celem programu było zmniejszenie dyrektywności matek i stopnia ich kontroli nad przebiegiem interakcji, z wykorzystaniem behawioralnych technik uczenia się: wzmacniania pozytywnego, wygaszania, modelowania itp. Efektem treningu było zwiększenie się u matek liczby reakcji pobudzających dzieci do współdziałania, co sprzyjało wzrostowi symetrii interakcji.

W badaniach K.L.Kogana (1980) stosowana była również analiza zachowania się z wykorzystaniem nagranych na taśmie video interakcji matek z ich dziećmi. Po odtworzeniu i omówieniu nagrań matki ponownie bawiły się z dziećmi, lecz podczas tej zabawy podpowiadano im, przy użyciu umieszczonego w uchu odbiornika, prawidłowe sposoby zachowania się. Sprzyjało to utrwalaniu się oczekiwanych reakcji na zachowania się dzieci. W badaniach końcowych u matek poddanych treningowi stwierdzono 12 pozytywnych zmian reakcji, podczas gdy w grupie kontrolnej trzy.

W badaniach K. Marfo, G.M. Kysela, S. Barros i A. Hilgard (1981) celem programu było uczenie matek efektywnych strategii postępowania podczas wdrażania dzieci do wykonywania czynności samoobsługowych, opiarowania umiejętności społecznych, poznawczych i językowych. Chociaż nie koncentrowano się na modyfikowaniu przebiegu interakcji, oczekiwano jednak pozytywnego wpływu treningu na ich przebieg i jakość. Po 6-7 miesiącach trwania treningu obserwowano, zgodnie z oczekiwaniami, wzrost stopnia synchronizacji zachowania się matek i dzieci podczas zabaw w diadach, związany z jednej strony ze wzrostem aktywności dzieci, z drugiej strony ze wzrostem liczby zachowań matek ujawniających ich pozytywne emocje, aktywizujących dzieci, współdziałających w zabawie, stymulujących aktywność werbalną itp.

Omówione wyniki, uzyskane po zastosowaniu różnych form interwencji, sugerują, że istnieje możliwość oddziaływania

Zestawienie wyników badań wpływu programów
z dziećmi upośledzonymi umysłowo

Autorzy	Badane dzieci	Wiek życia	Kryteria doboru grup
K.L. Kogan (1980)	60 dz. upośl. umysłowo 96 dz. prawidł. rozw. (badania wstępne i końcowe)	3-5 lat 3-5 lat	WZ, płęć, poziom społ.- kult. środowiska rodzinnego
K. Marfo, G.M. Kyse- la, S. Barrus, A. Hillyard (1981)	6 dzieci upośl. umysłowo, badanych powtórnie	$\bar{x} = 8,5$ m.	—
E.J. Mash, L. Ter- dal (1973)	5 grup po 8-10 dzieci upośledzonych umysł. 5 diad kontrolnych (badania wstępne i końcowe)	wszystkie dzieci w wieku 4-10 lat	—
S. Seitz (1975)	3 dzieci upośledzonych umysłowo 3 dzieci prawidłowo rozwinętych (badania wstępne i końcowe)	$\bar{x} = 35$ m. $\bar{x} = 22,5$ m.	Poziom opano- wania mowy

wczesnej interwencji na interakcje matek
(K. Marfo 1984, s.61)

Kontakst sytuacyjny obserwacji	Schemat kodowania i analizy danych	Wyniki badań
Nieustruktrowana, swobodna zabawa (Laboratorium)	Konstrukty zachowań interpersonalnych tworzone z pojedynczych zachowań	Program zmniejszył kontrolę i negatywne uczucia matek, spowodował wzrost uczuć pozytywnych.
Swobodna zabawa, karmienie, ubieranie (Dom)	Kodowanie pojedynczych zachowań, analiza zbieżności i sekwencyjna.	Diady były bardziej zsynchronizowane po interwencji.
Nieustruktrowana zabawa (Laboratorium)	Matryca klas reakcji, analiza wzorców zachowań poprzedzających-następujących.	Trening zmniejszył dyrektywność matek, spowodował wzrost symetrii interakcji.
Nieustruktrowana, swobodna zabawa (Laboratorium)	Matryca klas reakcji. Analiza zbieżności wzorców zachowania.	Program spowodował wzrost zgodności zachowania oraz wzrost pozytywnych reakcji matek na niezależną zabawę dzieci.

na jakość interakcji matek z dziećmi upośledzonymi umysłowo przez zastosowanie programów skoncentrowanych na dorosłym uczestniku interakcji. Dane przedstawione w pierwszej części artykułu wskazują, że rodzice dzieci upośledzonych umysłowo potrzebują specjalistycznej pomocy w kierowaniu zachowaniem się dzieci i w nawiązywaniu z nimi wzajemnie satysfakcjonujących interakcji, sprzyjających optymalnemu rozwojowi możliwości dzieci. W realizacji tego długofalowego celu ważne wydaje się uzupełnienie programów kształtujących sprawności i strategie postępowania, sprzyjające wyzwalamu aktywności własnej dzieci i ich pełnowartościowemu udziałowi w interakcjach, o oddziaływania ukierunkowane na:

- kształtowanie u rodziców umiejętności cieszenia się dzieckiem,
- uwrażliwianie ich na sygnały płynące od dziecka i zwiększanie zdolności ich rozumienia;
- zwracanie uwagi na czynniki korzystne dla rozwoju przywiązania oraz umiejętności porozumiewania się z dzieckiem;
- zaznajamianie z materiałami, czynnościami i doświadczeniami istotnymi dla aktualnego poziomu funkcjonowania dziecka,
- kształtowanie umiejętności inicjowania nowych form aktywności i doświadczeń dzieci w różnych sytuacjach, z uwzględnieniem poziomu ich rozwoju.

Uzasadnieniem dla tak rozszerzonego programu interwencji w interakcje rodziców z dziećmi upośledzonymi umysłowo jest zarówno popularne obecnie ujmowanie rozwoju jako strukturowania i restrukturyzowania interakcji z otoczeniem, jak też teza, zgodnie z którą człowiek kształtuje się i zmienia w toku własnej aktywności, pod wpływem warunków zewnętrznych (R.M. Bromwich 1976, 1981).

LITERATURA

- Ainsworth M.D.S., Bell S.M., Mother - infant interaction and the development of competence, in: Connolly K.S., Bruner J.S. (eds.), The growth of competence, New York 1974, Academic Press, s.97-118.
- Berger J., Cunningham C.C., Development of early vocal behaviors and interactions in Down's syndrome and nonhandicapped infant - mother pairs, Developmental Psychology 1983 nr 19, s.322-331.
- Breiner J., Forehand R., Mother - child interactions: A comparison of a clinic - referred developmentally delayed group and two non-delayed groups, Applied Research in Mental Retardation 1982 nr 3, s.175-183.
- Bromwich R.M., Focus on maternal behavior in infant intervention, American Journal of Orthopsychiatry 1976 nr 46, s.439-446.
- Bromwich R.M., Working with parents and infants: An interactional approach, Baltimore 1981, MD, University Park Press.
- Cunningham C.E., Reuler E., Blackwell J., Deck J., Behavioral and linguistic developments in the interactions of normal and retarded children with their mothers, Child Development 1981 nr 52, s.62-70.
- Field T.M., Goldberg S., Stern D., Szostek A.M. (eds.), High-risk infants and children: Adult and peer interactions, New York 1980, Academic Press.
- Field T., Interaction coaching for high-risk infants and their parents, Prevention in Human Services 1982 nr 1, s.5-24.
- Field T., Interaction and attachment in normal and atypical infants. Journal of Consulting and Clinical Psychology 1987 nr 55, s.1-7.
- Jones O.H.M., Prelinguistic communication skills in Down syndrome and normal infants, in: Field T.M., Goldberg S., Stern D., Szostek A.M. (eds.), High-risk infants and chil-

- dren: Adult and peer interactions, New York 1980, Academic Press.
- Kogan K.L., Wimberger H.C., Bobbit R.A., Analysis of mother-child interaction in young mental retardates, Child Development 1969 nr 40, s.799-812.
- Kogan K.L., Interaction systems between preschool handicapped or developmentally delayed children and their parents, in: Field T.M., Goldberg S., Stern D., Szostek A.M. (eds.), High-risk infants and children: Adult and peer interactions, New York 1980, Academic Press.
- Lewis M.M., How children learn to speak, New York 1959, Basic Books
- Marfo K., Kysela G.M., Barross S., Hillyard A., Interactions between mothers and their developmentally delayed infants in an early intervention program, Banff 1981.
- Marfo K., Interactions between mothers and their mentally retarded children: Integration of research findings, Journal of Applied Developmental Psychology 1984 nr 5, s.45-69.
- Marfo K., Kysela G.M., Early intervention with mentally handicapped children: A critical appraisal of applied research, Journal of Pediatric Psychology 1985 nr 10, s. 305-324.
- Mash E.J., Terdal L., Modification of mother-child interactions: Playing with children. Mental Retardation 1973 nr 11, s.44-49
- Maurer A., Problem jakości interakcji dziecka upośledzonego umysłowo z matką w realizacji idei integracji. Ref. na VII Ogólnopolskiej Konferencji z zakresu Defektologii "Osoba upośledzona umysłowo a oddziaływanie środowiska", Katowice 1982.
- Mitchell D., Parent-child interaction in the mentally handicapped, in: Berry P. (ed.), Language and communication in the mentally handicapped, London 1976, Arnold.

- Schaffer H.R., Collis G.M., Parsons G., Vocal interchange and visual regard in verbal and pre-verbal children, in: Schaffer H.R. (ed.), Studies in mother - infants interactions, London 1977, Academic Press.
- Schaffer H.R., Acquiring the concept of dialogue, in: Bornstein M.M., Kessen W. (eds.), Psychological development from infancy: Image to intention, Hillsdale 1979, NJ, Erlbaum.
- Schaffer H.R., Początki uspołecznienia dziecka, PWN, Warszawa 1981.
- Seitz S., Language intervention - changing the language environment of the retarded child, in: Koch R., F. de la Cruz (eds.), Down's syndrome (Mongolism): Research, prevention and management, New York 1975, Brunner/Mazel.
- Symons D.K., Moran G., The behavioral dynamics of mutual responsiveness in early face-to-face mother - infant interactions, Child Development 1987 nr 58, s.1488-1495.
- Terdal L.E., Jackson R.H., Garner A.M., Mother - child interactions: A comparison between normal and developmentally delayed groups, in: Mash E.J., Hamerlynck L.A., Handy L.C. (eds.), Behavior modification and families, New York 1976, Brunner/Mazel.
- Vietze P.M., Abernathy S.R., Ashe M.L., Faulstich G., Contingent interaction between mothers and their developmentally delayed infants, in: Sackett G.P. (ed.), Observing behavior, vol.1. Theory and applications in mental retardation, Baltimore 1978, University Park Press.
- Wasserman G.A., Shilansky M., Hahn H., A matter of degree: Maternal interactions with infants of varying levels of retardation, Child Study Journal 1986 nr 16, s.241-253.
- Watson J., Smiling, cooing and "The Game", Merrill-Palmer Quarterly 1972 nr 18, s.323-339.

Alicja Maurer

INTERACTIONS BETWEEN MOTHERS AND THEIR MENTALLY RETARDED
CHILDREN AS A SUBJECT OF INFLUENCES

S u m m a r y

Research on the impact of early intervention with mentally handicapped children and their families has placed too much emphasis upon child development progress to the neglect of several important parental and environmental variables upon which the child's ultimate development depends. Differences in interaction patterns between mother - non-retarded and mother - retarded child dyads and the impact of interventions on mothers - retarded children interactions are showed through an analysis of studies carried out in the last ten years.

Алиция Маурер

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ МАТЕРЕЙ С УМСТВЕННО ОТСТАЛЫМИ ДЕТЬМИ
КАК ПРЕДМЕТ ВОССТАНОВИТЕЛЬНЫХ ВОЗДЕЙСТВИЙ

Р е з ю м е

В исследованиях влияния ранних восстановительных воздействий на умственно отсталых детей и их семьи слишком большое внимание уделяют развитию ребенка, пренебрегая факторами среды, от которых оно зависит, в частности, взаимоотношениями между ними и родителями. На основе результатов исследований, проведенных в течение последних 10 лет, автор

статьи представляет различия форм отношений между матерями и нормальными детьми, между матерями и умственно отсталыми детьми, а также восстановительные воздействия на взаимоотношения матерей с умственно отсталыми детьми.